

УДК 171.1

ІНТЕГРАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПЕДАГОГІКИ З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Топчій О.В., к. пед. н.

Стаття присвячена дослідженню предмета пенітенціарної педагогіки, встановленню її синкретичних зв'язків із теорією навчання і теорією виховання, андрагогікою. Проаналізовані інтеграційні й диференціальні риси вказаної галузі, охарактеризовані педагогічні засоби перевиховання й ресоціалізації особистості. Встановлено роль європейських стандартів у трансформації педагогічних підходів до розуміння сутності роботи із засудженими до позбавлення волі, профілактики рецидивів злочинної поведінки. Репрезентована схема інтеграційних зв'язків пенітенціарної педагогіки з іншими галузями педагогіки.

Ключові слова: пенітенціарна, постпенітенціарна, превентивна педагогіка, соціально-юридична педагогіка, перевиховання особистості, ресоціалізація.

Статья посвящена исследованию предмета пенитенциарной педагогики, установлению ее синкретических связей с теорией обучения и теорией воспитания, андрагогикой. Проанализированы интеграционные и дифференциальные черты указанной отрасли, дана характеристика педагогических средств перевоспитания и ресоциализации личности. Установлена роль европейских стандартов в трансформации педагогических подходов к пониманию сущности работы с осужденными к лишению свободы, профилактики рецидивов преступного поведения. Репрезентирована схема интеграционных связей пенитенциарной педагогики с другими отраслями педагогики.

Ключевые слова: пенитенциарная, постпенитенциарная, превентивная педагогика, социально-юридическая педагогика, перевоспитание личности, ресоциализация.

Topchiy O.V. PRISON PEDAGOGICS INTEGRATION TIES WITH OTHER BRANCHES OF PEDAGOGICAL SCIENCES

The article is devoted to the study of subject of prison pedagogy. The author traces the connection penitentiary pedagogy general pedagogy, learning theory, andragogy, social pedagogy and other branches of science. Scientist examines the integration and differential features of this field of study, gives a description of pedagogical tools and re-re-socialization of the individual. The concept is based on humanistic approaches to the change of legal awareness and legal behavior of the individual. The author proves the inextricable link preventive and penal pedagogy shows that preventive pedagogy can be used to prevent a recurrence of crimes. The provisions of article demonstrate the role of moral, legal, labor, aesthetic, physical education in the process of changing the qualities of the person of the offense. At the same time, taking into account the socio-political situation in Ukraine there is a need for patriotic education in prisons. Data Visualization is done in a special table. The author notes that the prospects for the formation of the prisoners should not be limited to the level of secondary and vocational education. Great prospects tears distance learning. The author states that in the future Ukraine will support research on the pedagogical probation as a form of punishment without imprisonment.

Key words: penitentiary pedagogy, prison science, prison education, social reintegration, re-socialization.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільства на сучасному етапі характеризується двома взаємопов'язаними процесами: з одного боку, він детермінований науково-технічним прогресом, зростанням ролі наук у житті кожної держави, з іншого, – під впливом цього процесу, через зростання потоків інформації, активно змінюється зміст і структура наук, характер наукової праці. Це призводить до широкої розгалуженості більшості наук, а також до широкої інтеграції між науками і галузями й підгалузями однієї науки. У свою чергу, виникає необхідність більш предметного дослідження питань у межах наукознавства системи і структури ключових наук, зв'язку між їх компонентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний підхід до вивчення обраної

теми дослідження передбачає врахування основних положень наукових праць у галузі методології науки з подальшою проекцією на понятійно-категоріальний апарат педагогіки, зокрема пенітенціарної.

Із позицій методології наукознавства суттєвий вплив на дослідника справляють праці вітчизняних вчених, присвячені галузевій структурі сучасної науки (Сурмін Ю.П.), системній методології (Пічутіна Ю.О., Сердюк Л.З.), історичним рівням розвитку науки (Удалов В.Д.), теорії синергетики (Кривцова І.С., Крушельницька Т.А., Цимбал С.М.), методології синтезу знань про людину (Петриківська О.С.), синтезу протилежних підходів у методології модернізму й постмодернізму (Бистряков І.К., Павко А.В.), методології прийняття рішень (Баклан І.В.), методології оновленої пара-

дигми (Гальчинський А.П.), методології дослідження й впровадження інновацій (Климушин П.С., Палієнко А.А.), методології й методам соціальної роботи (Харченко Л.П.) та ін.

Окремі аспекти методології педагогічної науки віднайшли своє відображення в дисертаційних дослідженнях О.В. Адаменко Н.М. Гупана, Н.П. Лічек, М.І. Нещадима та ін. Вони дозволяють відтворити історію і структуру сучасної української педагогіки, її розгалуженість і розмаїття проблем, що потребують свого вирішення на рівні теорії і практики.

Протягом останніх десятиріч досить активно досліджуються питання пенітенціарної педагогіки. Особливо слід відзначити великий внесок у розробку цих питань наукової школи академіка В.М. Синьова. Завдяки його працям і публікаціям учнів академіка (Беца А.В., Кондратьєва В.А., Кривуши В.І. та ін.) українська педагогічна наука збагатилася сама й озброїла працівників органів виконання покарань знаннями щодо ефективного впливу на засуджених, їх ресоціалізації.

Разом із тим у широкому контексті інтеграція пенітенціарної педагогіки з іншими галузями педагогіки окремо не вивчалася. Тож з метою ліквідації подібної лакуни виникає необхідність у системному дослідженні зазначеної проблеми.

Постановка завдання. Мета статті полягає в реконструкції системно-структурних зв'язків пенітенціарної педагогіки з іншими галузями педагогічної науки. Досягнення поставленої мети потребує реалізації наступних *завдань*: опис специфічних особливостей і цілей пенітенціарної педагогіки; винаходження сфер перетинання пенітенціарної педагогіки з іншими галузями педагогіки; створення структурної моделі місця пенітенціарної педагогіки в цілісній системі педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Споконвічна історія розвитку людства супроводжувалася вирішенням проблеми покарання і перевиховання осіб, які порушили існуючий у тій чи іншій державі на певному етапі її розвитку правочин. Тож детермінація потреби в існуванні та розвитку пенітенціарної педагогіки знаходиться в самому характері суспільних відносин. Її особливістю є глибинне перетинання з юридичною практикою, а також з теорією кримінології, кримінального і кримінально-виконавчого права. Із позицій здійснення виховного впливу на окрему особистість, яка за вчинення певних протиправних діянь за рішенням суду потрапила до місць позбавлення волі, на групи засуджених потребу-

ється винаходження балансу між суто юридичними і власне педагогічними засобами.

Процеси гуманізації виховання проникли й у цю глибинну сферу життя суспільства, зумовили необхідність переважання в роботі із засудженими психолого-педагогічного інструментарію. Як зазначає О.М. Столяренко, «...проблема виконання кримінального покарання, за всієї її багатогранності, – це, по суті, проблема педагогічна, бо головною соціальною метою, потрібною суспільству, виступає виправлення засуджених для повернення їх до нормального, поважачого вимоги правових норм життя» [1, с.103].

Постійні зміни кримінологічних показників щодо характеру і структури злочинності, соціологічних ознак особи, яка порушила закон, нормотворча діяльність держави з регулювання діяльності щодо перевиховання й ресоціалізації особистості стають рушійною силою для появи нових напрямів дослідження в межах пенітенціарної педагогіки. Наприклад, згідно з державною програмою реформування пенітенціарної системи України на 2013–2017 рр. на основі переходу від карального до реабілітаційного підходу до засуджених передбачено комплекс заходів щодо впровадження нових методів педагогічного супроводу й підтримки вказаної категорії осіб, впровадження альтернативної системи покарань. Зокрема, йдеться про такий новий для України вид, як пробація (покарання без позбавлення волі). Незважаючи на ухвалення Закону України «Про пробацію», в українській педагогічній науці подібна практика ще не стала предметом системного наукового дослідження, а значить, потребує вивчення існуючого у світі досвіду, визначення можливостей його застосування в нашій державі.

Основними специфічними особливостями, які вирізняють пенітенціарну педагогіку в окрему галузь, є наступні:

- 1) реалізація практики діяльності в умовах режимних установ, що зумовлює специфіку виховного середовища;
- 2) здійснення педагогічного процесу не професійними педагогами, а працівниками органів виконання покарань, залучення до цих процесів інститутів громадянського суспільства (правозахисників, членів громадських організацій, волонтерів, журналістів, священиків та ін.);
- 3) вірізнення принципів і методів педагогічної діяльності, обмежених у сфері застосування тільки даною категорією установ, трансформація застосування цих методів на основі концепції гуманізації, що передбачає перехід до відносин соціально-

го партнерства між ув'язненими й працівниками пенітенціарної служби;

4) використання особливої системи засобів для формування й підтримання належної мотивації та стимулювання законослухняної поведінки засудженого, спонукання до реінтеграції в суспільство, превенції вчинення можливих нових правопорушень;

5) наявність окремого сегменту ювенальної юстиції, спрямованого на роботу з неповнолітніми засудженими, коригування їхньої правової поведінки з урахуванням особливостей вікової психології;

6) чітко регламентовані внутрішніми нормами, навіть на осі дозволеного – недозволеного, параметри взаємодії суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу, особливий характер здійснення педагогічної комунікації між працівниками пенітенціарних установ і засудженими;

7) пріоритет теорії виховання над теорією навчання, використання педагогічних засобів із метою неприпущення процесу деградації особистості, її переорієнтації на повноцінне соціальне життя поза межами криміногенного середовища;

8) особливе значення трудового виховання для поступової ресоціалізації особистості, запоруки її подальшого працевлаштування й профілактики повернення до криміногенного середовища;

9) домінування педагогічних категорій «перевиховання» і «ресоціалізація», що зумовлено цілями виправлення особистості й повернення її до активного правомірного суспільного життя;

10) конкуренція соціально позитивного (з боку персоналу) і соціально негативного (з боку інших засуджених, кримінальних угруповань) впливу на особистість;

11) необхідність соціально орієнтованого переформатування системи цінностей кожного засудженого;

12) створення педагогічних і психологічних умов для появи позитивної динаміки змін у самосвідомості особистості, прищеплення потреби самовдосконалення в суспільно корисних цілях;

13) наявність значного досвіду з перевиховання й ресоціалізації особистості засудженого в інших країнах, потреба в адаптації цього досвіду для України.

Неоднорідність соціальних, гендерних, освітніх, інтелектуальних складових у структурі особистості зумовлює широке використання в застосуванні індивідуально-особистісного підходу, що виступає, насамперед, як серйозна педагогічна проблема, яку необхідно вирішувати кожного разу знову.

Усе перелічене створює засади для формування сутності пенітенціарної педагогіки, яка, на думку вчених, являє собою науку «про виправний вплив на засуджених, які відбувають покарання, головним чином, у вигляді позбавлення волі. Вона вивчає закономірності та специфіку педагогічного процесу в місцях позбавлення волі, принципи, методи та форми впливу на засуджених» [2, с. 6]. Порівняємо наведене визначення з тим, що надається в «Енциклопедії освіти», де пенітенціарна педагогіка тлумачиться як «галузь педагогічної науки, яка вивчає діяльність із виправлення осіб, які вчинили злочин і засуджені до різних видів покарань» [3, с. 637]. Також у зазначеній енциклопедії надається довідка про те, що термін «пенітенціарна педагогіка» введено в науковий обіг у 90-і роки ХХ ст., раніше ж уживалося поняття «виправно-трудова педагогіка».

Розбіжності у визначеннях проявляються на рівні статусу (наука – галузь педагогічної науки), об'єкту і предмету (виправний вплив – виправлення осіб, наявності в першому визначенні вказівки на головні категорії). Незважаючи на окремі відмінності в дефініціях, незмінною залишається роль пенітенціарної педагогіки.

Недооцінка або нехтування цією наукою особами, на яких покладений професійний обов'язок роботи із засудженими, призводить до серйозних наслідків, які можуть бути відчутними не тільки на рівні дотримання дисципліни, створення морально-психологічного клімату в межах однієї установи, але й на житті усього суспільства в цілому.

На думку Л.В. Кнодель, «...безсистемна педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, не основана на системі знань і практиці, не дозволяє отримати стабільні позитивні й прогнозовані результати через те, що при цьому відсутні чіткі орієнтири такої діяльності, не визначені ефективні засоби досягнення виправлення засуджених, немає чітких критеріїв виховної роботи» [4, с. 111].

Незважаючи на те, що пенітенціарна педагогіка визнана окремою галуззю педагогічної науки, вона нерозривно пов'язана і з педагогікою як наукою, що являє собою цілісну універсальну систему, і з окремими її галузями.

Традиційно в системі педагогічних наук виділяють такі основні галузі, як методологія педагогіки, теорія навчання, теорія виховання, теорія управління освітою, методика навчання, дошкільна педагогіка, спеціальна педагогіка, соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка [5, с. 250]. Тож відповідно до теми нашого дослідження

є необхідність у визначенні інтеграційних сфер пенітенціарної педагогіки із зазначеними галузями.

Сучасні концепції щодо поняття методології науки чітко диференціюють філософські засади як підґрунтя пізнавальної діяльності, загальнонаукову і конкретнаукову методологію. Із позицій останньої методологія педагогіки, на думку С.У. Гончаренко, включає в себе: «...а) вчення про структуру і функції педагогічного знання; б) вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези, які мають загальнонауковий смисл; в) вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; г) вчення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики» [6, с. 499].

У такий спосіб на рівні пенітенціарної педагогіки відбувається осмислення методологічних засад загальної педагогіки в контексті специфічних педагогічних умов і цілей діяльності. Науковці-педагоги, які обрали собі в якості сфери інтересів або ж професійної діяльності вказану галузь, відштовхуючись від певних загальноновизнаних концепцій, мають визначити перелік тих методів, які були б найбільш ефективними для проведення педагогічних досліджень в умовах установ виконання покарань. Також із позицій методології вони покликані відстежувати динаміку змін у цій сфері, регулярно надавати рекомендації щодо підвищення ефективності педагогічного впливу на засуджених, запровадження новітніх виховних технологій, перетворення в парадигмі педагогічного процесу суб'єкт-об'єктних відносин на суб'єкт-суб'єктні за умови взаємодії працівників пенітенціарних установ і засуджених.

У переліку специфічних особливостей пенітенціарної педагогіки ми вказали на пріоритет теорії виховання над теорією навчання. Проте це абсолютно не означає, що в досліджуваній галузі не використовується дидактика, в тому числі в контексті андрагогіки. За нашими спостереженнями, вона набуває свого особливого наповнення. По-перше, навчання розглядається як один із способів перевиховання і ресоціалізації особистості, можливості долучитися до загального виробничого процесу, який відбувається в межах діяльності установ виконання покарань, а також здобути ті фахові компетенції, які в подальшому, після відбуття покарання, дозволять особі працювати, вийти на правильний шлях чесної праці. Здебільшого таке навчання відбувається в аспекті професійно-технічної освіти, хоча в ситуаціях засудження неповнолітніх долучається й загальна середня

освіта. Провідними в цьому процесі були і залишаються вимоги виховного характеру навчання. На необхідність особистісно-орієнтованого характеру навчання вказують і Європейські пенітенціарні правила, в яких зазначається: «Кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням» [7].

По-друге, у зв'язку з розвитком дистанційного, електронного навчання, появою відкритих університетів у засуджених за наявності доступу до комп'ютерів та мережі Інтернет за згодою керівництва пенітенціарної установи виникає можливість здобуття певного рівня освіти, в тому числі й вищої. Одразу оговоримо, що в умовах сучасної України, коли зберігається домінанта недовіри і каральних функцій, коли в Кримінально-виконавчому кодексі оговорюється лише здобуття загальної середньої освіти, таке твердження може здаватися чимось нереальним, проте практика інших країн свідчить, що це є можливим. Значить, можна прогнозувати, що за сприятливих умов, зміни форматів мислення і в Україні другий аспект стане не тільки гіпотетичним.

Теорія виховання як галузь педагогічної науки найтісніше пов'язана з пенітенціарною педагогікою. Саме теорія виховання дає розуміння превенції незаконослухняної поведінки, збагачує пенітенціарну педагогіку арсеналом технологій, методів і прийомів виховного впливу. З іншого боку, пенітенціарна педагогіка підсилює периферійну частину теорії виховання щодо специфічних педагогічних умов реалізації виховної діяльності, способів протистояння так званому «вуличному вихованню», негативному впливу на свідомість, особливо неповнолітньої особи, кримінальних угруповань. Наявність передбачених статтею 19 Кримінально-виконавчого кодексу України виховних колоній сама по собі підкреслює значущість теорії виховання для виправлення особистості неповнолітнього. Проте було б невірним обмежувати виховання в межах пенітенціарної педагогіки лише молоддю. Активний розвиток андрагогіки як педагогічної галузі, що досліджує навчання й виховання дорослих людей, підтверджує безперервність виховного процесу незалежно від віку.

Ст. 124 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює, що «...в колоніях проводиться моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нор-

мам і вимогам суспільно-корисної діяльності» [8]. Як бачимо, в наведеному переліку представлені майже всі основні види виховання, за винятком патріотичного. Мабуть, це викликано тим, що в момент прийняття кодексу, в 2004 році, це питання було не настільки актуальним. Хоча до кодексу неодноразово вносилися зміни, й остання його редакція датується 11.06.2015. Тож вважаємо, що цей аспект також може бути відображений у тексті статті 124 КВК.

Загалом зв'язки пенітенціарної педагогіки з трудовим вихованням є настільки тісними, що це може стати темою окремого дослідження.

Повертаючись до інтегральних зв'язків між галузями педагогіки, розглянемо аспект управління освітою. Справа в тому, що ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу передбачає можливість створення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, загальноосвітніх навчальних закладів у колоніях. На них розповсюджується дія Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту». Тож така галузь педагогічної науки, як управління освітою, охоплює не тільки звичайні, але й закриті заклади освіти. Це питання поки що не можна віднести до розроблених у педагогічній науці, воно ще потребує свого окремого дослідження.

Проте і тут вбачаємо сферу перетинання однієї з галузей педагогіки з пенітенціарною педагогікою.

Здійснення освітньо-виховного процесу в особливих умовах діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у місцях позбавлення волі зумовлює й необхідність застосування відомостей із методики навчання. Безумовно, порівняно із звичайними школами, в цьому випадку діють інші рушійні сили, інша мотивація. Проте це спонукає вчителя (викладача, майстра виробничого навчання) до пошуку особливих методів і прийомів розвитку інтересу до предмету, що викладається, демонстрації можливостей застосування отриманих знань після повернення до звичайного життя в суспільстві.

На перший погляд, може вдатися, що дошкільна педагогіка аж ніяк не може інтегруватися з пенітенціарною педагогікою. Проте це враження є поверховим, оскільки згідно зі ст. 141 Кримінально-виконавчого кодексу передбачається можливість створення при виправних колоніях, де відбувають покарання жінки, які мають дітей до трьох років, будинків дитини. Відповідно до законодавства за цих умов матері спілкуються зі своїми дітьми у вільний від роботи час. Виходить, що решту часу дитина проводить під наглядом персоналу. Можна скільки завгодно емоційно висловлюватися

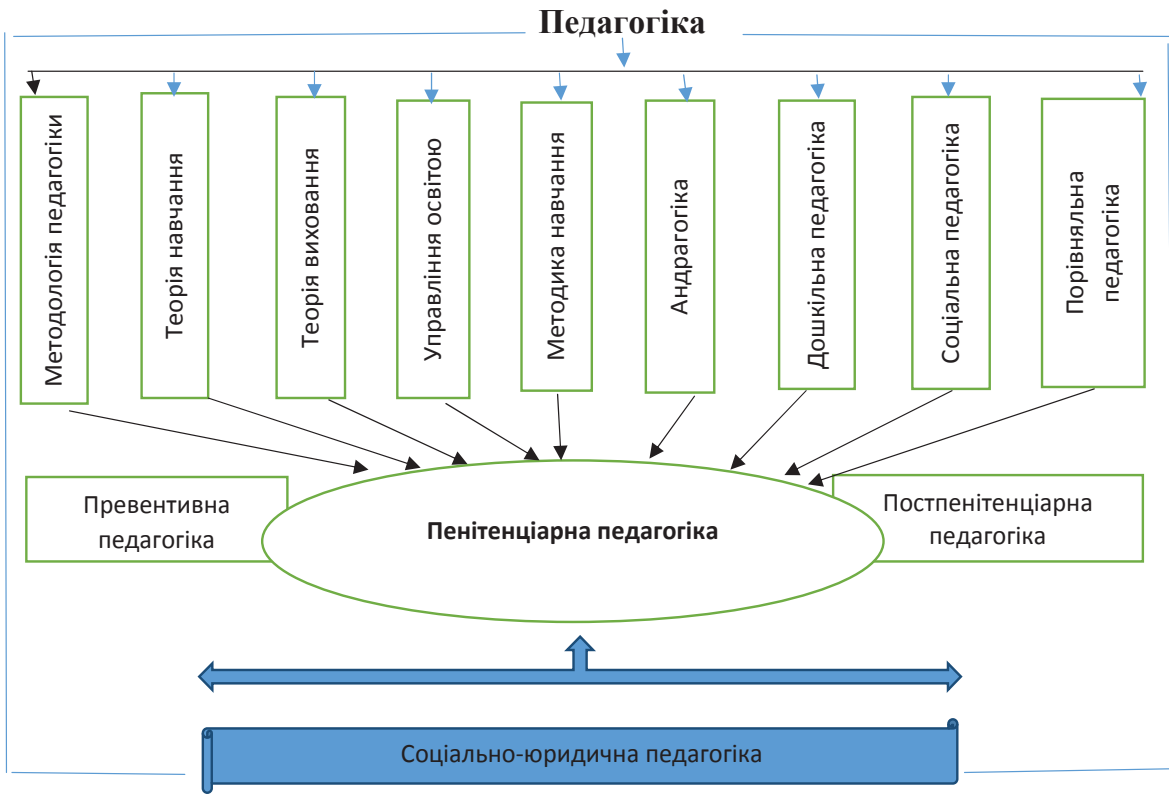

Рис. 1. Педагогічна модель інтеграції

з приводу перебування в закладах при колонії малят, які нічим не завадили державі, проте існують певні реалії. Із позицій педагогіки вони вимагають, щоб той персонал, що за родом своєї діяльності доглядає цих дітей, повинен мати хоча б на рівні основ знання з дошкільної педагогіки.

Призначення спеціальної (корекційної) педагогіки полягає в роботі з людьми, які мають певні відхилення у своєму психічному або фізичному розвитку. Безумовно, ця галузь є найбільш віддаленою від пенітенціарної педагогіки, проте принципи і методи роботи з людьми з особливими потребами певною мірою можуть екстраполюватися і на педагогічно занедбаних осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі.

Стосовно соціальної педагогіки можна зазначити, що її інтегральні зв'язки з пенітенціарною педагогікою є настільки тісними, що певною мірою останню можна розглядати в парадигмі соціально-юридичної педагогіки. Кожна людина живе в певному соціумі, який формує її уявлення про оточуючий світ, порядок речей, розуміння норми, в тому числі правової, критерії добра і зла. Тож чиєсь потрапляння до не бажаної для суспільства криміногенної сфери можна трактувати як брак соціальної педагогіки. Знову ж таки, одна з головних цілей пенітенціарної педагогіки – ресоціалізація особистості засудженого – також повністю знаходиться в парадигмі соціальної педагогіки.

Врешті-решт, порівняльна педагогіка може розглядатися і в ракурсі компаративного аналізу умов, прийомів, методів, технологій, що діють у пенітенціарних установах України та інших країн. Метою таких досліджень стає адаптація закордонного досвіду до вітчизняної специфіки, запровадження ідей гуманізму і віри в людину.

Таким чином, пенітенціарна педагогіка більшою або меншою мірою перетинається з усіма галузями педагогічної науки. Проведений нами аналіз дозволяє наочно відтворити нашу концепцію в педагогічній моделі інтеграції (рис. 1).

Представлена в моделі зовнішня парадигма, що знаменує зв'язок педагогіки з однією з її галузей – соціально-юридичною педагогікою, за нашою концепцією є символом соціальних і правових норм, у межах яких функціонують усі галузі педагогіки. Знаходження в центрі моделі пенітенціарної педагогіки зумовлено тематикою

нашого дослідження. Разом із тим було б невірним відобразити лише зазначену галузь без згадки про ті підгалузі, без яких функціонування пенітенціарної педагогіки втрачає сенс. Тож модель наочно демонструє існуючі інтегральні зв'язки, тобто структурну вертикаль і горизонталь як систему координат, що відтворює місце даної галузі педагогічної науки в цілісній системі педагогіки.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження дозволило виявити специфічні особливості пенітенціарної педагогіки, що виокремлюють її з усієї множини галузей педагогіки як науки, а також встановити, що досліджувана галузь не є ізольованою. Вона має інтегральні сфери (більшого або меншого обсягу) з усіма основними галузями педагогіки. Кожна з встановлених нами сфер перетинання в подальшому може стати окремою перспективною темою дослідження, що надасть можливість відобразити всю повноту й універсальність педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Столяренко А.М. Юридическая педагогика. Курс лекцій / А.М. Столяренко. – М. : Ассоциация авторов и издателей «Тандем». Издательство «Экмос», 2000. – 496 с.
2. Замула С.Ю. Основи пенітенціарної педагогіки та психології / С.Ю. Замула та ін. – Біла Церква, 2003. – 101 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Кнодель Л.В. Становление и развитие пенитенциарной педагогики /Л.В.Кнодель // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2014. – № 1. – С. 108–119. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvikrvc_2014_1_16.pdf.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Довідкове видання / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Гончаренко С.У. Методологія / С.У. Гончаренко // Енциклопедія освіти ; Акад. пед. Наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 498–500.
7. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав учасниць (редакція від 11.01.2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page4>.